

אורות התשובה

על ערך התשובה והדרכתה
בחיי הפרט ובחיי הכלל

מאת

הרב ר' אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל

ליקט, ערך והוסיף הערות

רבנו הרב ר' צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל

מהדורה תשיעית מורחבת

עם מפתח ערכים

בצירוף המאמרים:

פרקי מבוא לאורות התשובה	התשובה לאור הסתכלותו של רבנו
מאת הרב חיים דרוקמן שליט"א	מאת הרב שמעון סטרליץ זצ"ל

בהוצאת הישיבה הגבוהה "אור עיון"
מרכז שפירא

תוכן הספר

כתב יד קדשו של מרן הרב זצ"ל	יא
הקדמות למהדורות "אורות התשובה"	יג
ביסוד הכלל ההסברה הכללית של בטחון התשובה	כג
פתיחה	כה
פרק א: תשובה טבעית, אמונית, שכלית	כז
פרק ב: תשובה פתאומית ותשובה הדרגית	ל
פרק ג: תשובה פרטית מפורשת ותשובה סתמית כללית	לב
פרק ד: התשובה הפרטית היחידית והתשובה הכללית הציבורית העולמית, בעולם ובכנסת ישראל	לה
פרק ה: הכרחיות מציאות התשובה ופעולתה באדם, בעולם ובכנסת ישראל	מא
פרק ו: מציאותה ופעולתה הפנימית של התשובה בעמקי גנזי האדם והעולם וכנסת ישראל	מה
פרק ז: ערכם של הרהורי תשובה, ציורה ומחשבתה	נא
פרק ח: מכאובי החטא וייסורי התשובה ומרפא הארתה	נה
פרק ט: ערך הרצון המתגלה על ידי התשובה	סג
פרק י: הכרחיות התשובה והתורה זו לזו בכללותן ובמעלותיהן העליונות	סט
פרק יא: מקורות התשובה בכללות ההווה וברוחניותה העליונה	עה
פרק יב: השפעת התשובה על מהלכי הרוח, החיים והמעשה בכלל	פב
פרק יג: אורחות תשובה רוחניות ומעשיות	צב
פרק יד: נתיבות תשובה פרטיות	ק
פרק טו: יסודות התשובה לפרט ולכלל	קיח
פרק טז: שורשי התשובה ופנימיותה	קכו
פרק יז: ההתגלות הגדולה של התשובה בחיי ישראל ובתחייתו בארצו	קלו

תוספות תשובה

- א. תשובה קמא
- ב. אל התשובה קמג
- ג. התשובה באה קמד
- ד. למשורר התשובה קמד
- ה. יסודי התשובה קמה
- ו. אל התשובה קמט
- ז. התשובה והשלום קנג
- ח. פרקי ההתקרבות של תשובת הדור קנו
- ט. לחשי ההוייה קנז

מאמרים בתפיסת התשובה של הראי"ה קוק זצ"ל

- התשובה לאור הסתכלותו של רבנו - הרב שמעון סטרליץ קסא
- פרקי מבוא לאורות התשובה - הרב חיים דרוקמן קעה
- מפתח ערכים רמט

פָּרָק א

תְּשׁוּבָה טְבֵעִית, אֱמוּנִית, שְׂכָלִית

את התשובה אנו מוצאים בשלש מערכות: א) תשובה טבעית, ב) תשובה אמונית, ג) תשובה שכלית.

בתשובה הטבעית יש שני חלקים: תשובה טבעית גופנית ותשובה טבעית נפשית.

הגופנית סובבת את כל העברות נגד חקי הטבע, המוסר והתורה, המקשרים עם חקי הטבע, שסוף כל הנהגה רעה הוא להביא מחלות ומכאובים, והרבה סובל מזה האדם הפרטי והכללי. ואחרי הברור שמתברר אצלו הדבר, שהוא בעצמו בהנהגתו הרעה אשם הוא בכל אותו דלדול החיים שבא לו, הרי הוא שם לב לתקן את המצב, לשוב לחקי החיים, לשמר את חקי הטבע, המוסר והתורה, למען ישוב ויחיה וישובו אליו החיים בכל רענונותם. המדיצינה עוסקת בזה אמנם הרבה, אבל לא נשתכללה כפי הנראה עדיין לגמרי עבודה גדולה זו, ולא נמצא עדין הפתרון הנכון לכל שאלות התשובה הגופנית, עד כמה שיש בגבולות החיים להחזיר לאדם את כל האבוד ממנו מצד החטאים

1 אמונית – מבחינת האמונה.

2 המדיצינה – חכמת הרפואה.

3 התשובה הגופנית – ע' כתובות ע"ד: בין חכם לרופא ותוספות שם ד"ה חכם.

מהרסי הגוף וכחותיו. וכפי הנראה מקצוע של תשובה זו תלוי הוא, בקשר חזק, ביתר חלקי התשובה הרוחנית – הטבעית, האמונית והשכלית.

יותר פנימית היא התשובה הטבעית הנפשית והרוחנית. הוא מה שקוראים "מוסר כליות". טבע הנפש האנושית הוא ללכת בדרך ישרה, וכשטר מן הדרך, כשנפל בחטא, אם נפשו עדין לא נשחטה לגמרי, הרי החוש הנה של הישרות מדאיב את לבבו והוא מתמוגג מכאב, והוא מזדרז לשוב לתקן את המעוות, עד אשר ירגיש כי נמחה חטאו. חלק זה של התשובה הוא מסבך הרבה מאד, תלוי הוא בתנאים רבים, פנימיים וחיצוניים ויש בו כמה דרכי הטעה, שחובה היא להשמר מהם, אבל מכל מקום הוא אחד היסודות, שתכן התשובה נשען עליהם.

אחרי התשובה הטבעית באה האמונית, היא החיה בעולם ממקור המסורת והדת, שהיא עוסקת הרבה בתשובה. התורה מבטיחה לשבי פשע סליחה. חטאות היחיד והצבור נמחים על ידי תשובה. הנביאים מלאים הם דברים נשגבים על דבר התשובה. בכלל, כל ערך התוכחה התורנית, בנוי הוא על התשובה האמונית. במצמקיה ישנם פרטים לאין חקר, אשר אך כלליהם היסודיים דורשים הרחבת דבורים ובאורים רבים.

התשובה השכלית היא אותה שכבר רכשה לה את הטבעית והאמונית, שכבר באה למדרגה העליונה, אשר לא רק צער גופני או נפשי ורוחני, ולא רק השפעת המסרת והקבלה, אם מפחד ענש או רשם כל דבר חק ומשפט הבא מהן אל פנים הנפש, גורמים הם את התשובה, כי אם

4 טבע הנפש האנושית הוא ללכת בדרך ישרה – "אשר עשה האלהים את האדם ישר (קהלת ד' כ"ט).

5 התורנית – אשר ממקור התורה.

פרק א

כט

הַכָּרָה בְּרוּרָה, הַבָּאָה מֵהַשְּׁקֵפַת הָעוֹלָם וְהַחַיִּים הַשְּׁלֵמָה, אֲשֶׁר עָלְתָה לְמַעְלָתָה אַחֲרֵי אֲשֶׁר הַתְּפִקִּיד הַטְּבָעִי וְהָאָמוּנִי כָּבַר רְשָׁמוֹ בָּהּ יָפָה אֶת רְשׁוּמֵיהֶם.

תשובה זו, הכלולה מהקודמות, היא מלאה כבד אשר אין קץ, היא מהפכת את החטאים כלם לזכיות⁶, מכל השגיאות היא מוציאה למודים נשגבים, ומכל ההשפלות – עליות נהדרות. זאת היא התשובה שעניי כל אליה נשואות, שהיא מכרחת לבוא וְשׁוֹפָה לְבוֹא.

6 היא מהפכת את החטאים כלם לזכיות – ע' יומא פ"ו: .

התשובה לאור הסתכלותו של רבנו

מאת
הרב שמעון סטרליץ

יחיד במינו הוא הספר קטן הכמות ורב האיכות, המכונה בשם "אורות התשובה", של גאון ישראל וקדושו, אור האורות, רבנו הקדוש רבי אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, ובמאמרנו זה רוצים אנו להביא רק תמצית־תמציתם של רעיונותיו העמוקים על מהות התשובה ואופניה.

א. תשובה מאהבה ותשובה מיראה

התשובה קובעת לה מקום חשוב בתוך הספרות של היהדות. כבר בתורה נפגשים אנו בהבטחה לישראל, כשישובו עד ה' אלהים: ושב ה' את שבותם ורחמם. באותה הפרשה מובע רעיון התשובה בשני גילוייו: תשובה מיראה, "והיה כי יבאו עליך כל הדברים האלה, הברכה והקללה וגו' ושבת עד ה' אלוהיך" וכתרגומו "לדחלתא דה'", ותשובה מאהבה, אחרי ששיב ה' את שבותם ורחמם: "ומל ה' אלהיך את לבבך ואת לבב זרעך לאהבה את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך למען חיך" (דברים ל').

על תוכן זה של תשובה מיראה ותשובה מאהבה, על אופני גילוייה והופעתה בחיי האדם, דנה הרבה הספרות המאוחרת. בספרות זו אנו מוצאים את הרעיונות היסודיים האלה: התשובה באה כחרטה על החטאים אצל האדם. אדם שעבר עברה פעם או פעמים רבות, כשהוא שם אל לב אח"כ שהתנהגותו לא היתה לפי חוקי התורה או המוסר החברתי, מתחרט הוא על חטאיו ומקבל עליו לתקן את המעוות, לשפר את דרכו ולהטיבה, — בטוח הוא, כי כל מה שעשה מקודם נסלח לו, ושהעבר יקבל את תקונו ע"י התנהגותו הרצויה בעתיד.

תשובה זו באה ע"י גורמים שונים: יש והיא באה בלב השב מתוך ההכרה שהתנהגותו הרעה תגרור אחריה תוצאות רעות לו, הוא מתחיל לחשב שכר עבירה כנגד הפסדה, ושההנאה הדלה שיש לו בזמן העברה, תקופח ע"י ההפסד הצפוי לו אח"כ כתגמול בעד מעשיו הרעים. תשובה זו נקראת תשובה מיראה. הכרתו עדיין לא נתבכרה ונתבשלה עד כדי כך שיכיר בעצם מעשיו כי רעים הם, וכי מלבד הענשים הצפויים לו משמים, הרי מעשה החטא גופו עונש רע הוא לו. עד השגה כזאת לא הגיע עדיין, ובכ"ז הוא שב מהעברה כי ירא הוא מהתוצאות האוביקטיביות הבאות בעטיו של החטא.

הצורה השניה שבה מתבטאת התשובה, היא תשובה מאהבה. האדם מתחיל להכיר כי החטא לא די שהוא גורר ענשים רעים, אלא פועל הוא את פעולתו ההרסנית בנפשו ומשפילו עד עפר. השגתו מתקדמת עד ההבחנה ש"לא הערוד ממית, אלא החטא ממית", כי בעצם מעשה החטא מונח הרע, והעונש מקופל בתוך תוכו. הוא מתחיל לאהוב את

פרקי מבוא
בהקדמת אורות התשובה
למרן הראי"ה קוק זצ"ל

מאת
הרב חיים דרוקמן

הקדמת הראי"ה קוק זצ"ל ל"אורות התשובה"

זה כמה אני נלחם מלחמה פנימית ורוח חזקה דוחפת אותי לדבר על דבר התשובה, וכל רעיונותי רק בה הם מרכזים. התשובה היא תופסת את החלק היותר גדול בתורה ובחיים, עליה בנויות כל התקוות האישיות והצבוריות, היא מצות ד' שהיא מצד אחד קלה שבקלות, שהרי הרהור תשובה הוא כבר תשובה, ומצד אחד הרי היא קשה שבקשות, שלא יצאה עדין אל הפעל במלואה בעולם ובחיים.

הנני מוצא את עצמי נוטה לחשוב ולדבר תמיד רק על אודותה. הרבה פתוח בתורה, בנביאים ובדברי חכמים על אודותה, ולדורנו עדין הדברים סתומים וצריכים ברור. הספרות, המשוטטת בכל הזויות שיש שם שירה וחיים, לא חדרה כלל לתוך אוצר החיים הנפלא הזה, אוצר התשובה. באמת, לא התחילה כלל להתעניין בו, לדעת את תכונתו וערכו, אפלו מצדו הפיזי, שהוא מלבב לאין חקר, וקל וחומר שלא נקפה אצבע עדין על דבר צדו המעשי, ביחוד במה שנוגע למצבי החיים החדשים שלנו.

אנכי הנני נדחף מעצמותי הפנימית לדבר על דבר התשובה. והנני נסלד בעצמי ממתשבותי: הראוי אנכי לדבר על דבר התשובה? פתבו על דבר התשובה גדולי הדורות שעברו, הנביאים והחכמים היותר טהורים, החסידים היותר גדולים, ואיך אוכל אנכי להתניב בקהלים?! אבל לא תוכל כל חלשה בעולם לפטרני מתביעתי הפנימית: מרח אני לדבר על דבר התשובה, ודוקא בצדה הספרותי והמעשי, להבנת התוכן שלה בדורנו, ולהגשמתה בחיים, בחיי הפרט ובחיי הכלל.

פתיחה

ייחודו של הספר "אורות התשובה"

תורת הרב¹ מתפרשת על פני ספרים רבים, אך רובם לא נכתבו מלכתחילה לשם פרסום בספר. רוב ספרי הרב נערכו מתוך רעיונות ומחשבות שכתב הרב לעצמו במהלך השנים, כפי שאדם כותב יומן. הרעיונות הללו לא נכתבו בצורה מרוכזת ומסודרת סביב נושאים מוגדרים, אלא לפי מה שעלה בחזון רוחו בשעת הכתיבה.

לעומת זאת, תכנן הרב לחבר ספר מקיף מיוחד בנושא התשובה. אכן, למעשה, כתב הרב רק את ההקדמה ואת שלושת הפרקים הראשונים של אותו ספר. משם והלאה קיבץ בנו, מורי ורבי זצ"ל, את רוב תוכן הספר מתוך כתבי היד של אביו וכינסם לפרקים "לפי ענייניהם המיוחדים"². ספר זה נקרא: "אורות התשובה".

אומנם הרב הסתפק בשלוש פסקאות בלבד כהקדמה ל"אורות התשובה", אך בפסקאות אלו כלל הרב רבים מיסודות התשובה המופיעים בספר עצמו בהרחבה. מכיון שכך, אפשר לראות את הקדמת הרב ככניסה ופתח לספר כולו.

הרב מודה בהקדמתו שהרבה נכתב במהלך הדורות בעניין התשובה: הרבה כתוב בתורה, בנביאים ובדברי חכמים על אודותיה... כתבו על דבר התשובה גדולי הדורות שעברו, הנביאים והחכמים היותר טהורים, החסידים היותר גדולים...

מגדולי רבותינו חיברו חיבורים חשובים בנושא התשובה, ובהם: הרמב"ם ב"הלכות תשובה", רבינו יונה ב"שערי תשובה", רבנו בחיי אבן פקודה ב"שער התשובה" שב"חובות הלכות" והמהר"ל ב"נתיב התשובה". ובכל זאת, בלי להמעט בכהוא זה מערכם של חיבורים אלו וחשיבותם הרבה, ישנו הבדל יסודי בינם לבין "אורות התשובה".

1. בכל מקום שזכר "הרב" סתם, הכוונה לרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, מחבר "אורות התשובה".
2. לשון מורי ורבי זצ"ל, הרב צבי יהודה הכהן קוק, בהקדמתו למהדורה הראשונה של "אורות התשובה", שיצאה עוד בחיי הרב (עמ' י"ד במהדורה זו).

את תוכנם של רוב ספרי רבותינו בנושא התשובה אפשר לחלק לשניים:

- א. הדרכה הלכתית מעשית: איך עושים תשובה בפועל.
 - ב. הארות מוסריות עיוניות המבארות את יסודותיה המעשיים של התשובה. מגמת הארות אלו הוא לעורר את האדם לתיקון ולתשובה. "אורות התשובה" מתייחד במגמתו להפגישנו עם מהותה העצמית של התופעה המופלאה הנקראת: "תשובה", להכיר לנו את פעולתה בעולם וללמדנו על אופן התגלותה במציאות. ואכן, אור התשובה מאיר לנו בעוצמה רבה מתוך "אורות התשובה" ומגלה לנו את פניה של התשובה עצמה.
- בפרקים הבאים נרחיב בדברי הרב בהקדמתו, ומתוך כך נעמוד על חלק מעקרונות התשובה ויסודותיה המופיעים בפרקי הספר עצמו.

א. התשובה לדורנו

מלחמה פנימית

במהלך הקדמתו, הרב מעיד על מאבק פנימי המתחולל בנפשו בנוגע לכתיבה בנושא התשובה:

זה כמה אני נלחם מלחמה פנימית, ורוח חזקה דוחפת אותי לדבר על דבר התשובה... אנוכי הנני נדחף מעצמותי הפנימית לדבר על דבר התשובה, והנני נסלד בעצמי ממחשבותי...

מה פשר המלחמה הפנימית של הרב בקשר לכתיבה בנושא התשובה? מדוע בכלל קיימת מלחמה שכזו? במה שונה נושא התשובה משאר ענייני התורה ועבודת ד', שהרב "נסלד" מעצם המחשבה לעסוק בו?

במבט ראשון נראה מדברי הרב שחששו נובע מענוותנותו הרבה:

הראוי אנוכי לדבר על דבר התשובה? ! כתבו על דבר התשובה גדולי הדורות שעברו – הנביאים והחכמים היותר טהורים, החסידים היותר גדולים – ואיך אוכל אנוכי להתייבב בקהלם?!

אכן, בביטויי ענווה אמיתיים אלו הרב אומר על עצמו: גדולי הגדולים וענקי הענקים כתבו על התשובה – ואיך אעז אני, הקטן, להצטרף לשורותיהם? ! יחד עם זאת, נראה שהטרידה את הרב בעיה נוספת, מהותית יותר, מצד עצם נושא התשובה.

ערב התחלת כתיבת "אורות התשובה" שלח הרב איגרת לרב יעקב משה חרל"פ זצ"ל, נזכיר כאן פסקה אחת מתוכה (איגרת הראי"ה ב, עמ' ל"ו):

על דבר איגרת התשובה: גדולה מאוד היא תשוקתי לזכות להכינה ולסדרה כראוי, אבל לפי ערך גדולת העניין – כן רבו המניעות. בייחוד קשתה עלי מאוד ההסברה והכיוון אל השערה, עד כמה להנמיך רזי עולם, והיכן הוא הגבול של "למכסה עתיק". אל-ד' ויאר לנו בדרכו, דרך הקודש!

1. חלקה הגדול של האיגרת מובא כפתיחה למהדורתנו זו, עמ' כג-כד.

הרב מבקש להפגישנו עם תפיסת התשובה בגודלה ובעומקה, ומקורה של תפיסה זו ב"רזי עולם" הוא. הקושי של הרב הוא למצוא את הגבול של "למכסה עתיק", שהוא הגבול המפריד בין מה שראוי לגלות לבין מה שחובה להסתיר.

כדי שנוכל להיפגש עם תפיסת התשובה בגודלה, ראה הרב צורך "להנמיכה" לפנינו, דהיינו: להציג לנו אותה בגדולתה, אך במושגים פשוטים, כדי שנוכל להבינה.

כדי להסביר עניין קטן ושטחי אפשר להסתפק בביטויים פשוטים, אולם, ככל שמדובר בעניין גדול ועמוק יותר, ישנו קושי להציג את הדברים בצורה פשוטה, ואף על פי כן יש הכרח להנמיכם כדי שאנשים יצליחו להגיע להכרה כלשהי איתם.

הדבר דומה למשקפי שמש המצמצמים את עוצמת קרני השמש כדי שאדם יוכל להישיר אליה מבט. באופן זה האדם אומנם אינו נפגש עם השמש בעוצמתה המלאה, אך לפחות הוא מצליח לקבל ממנה את שהוא יכול. הרב רוצה אפוא להרכיב לנו מעין "משקפי תשובה" שיצמצמו את עומק השקפת התשובה עד לרמה שנוכל להבין אותה, וכך נוכל לפחות להיפגש עם התשובה במלוא אמיתותה, בהתאם להבנתנו.

תשובה וסתרי תורה

נאמר בתהילים (מ, א-יא), באחד ממזמורי דוד:

לְמַנְצָח לְדָוִד מְזֻמָּר... צְדָקָתְךָ לֹא כְסִיתִי בְּתוֹף לְבִי, אֲמוּנָתְךָ וְתִשׁוּעָתְךָ אֲמַרְתִּי, לֹא כִתְדֵי חֲסֶדְךָ וְאֲמַתְךָ לְקַהֵל רֵב.

נאמר על כך ב"מדרש הגדול" (ויקהל לה, א):

מלמד שהיה (דוד המלך) יושב ודורש בסתרי תורה ומחזיר טעויותיהם של ישראל, מגלה להם רזים וסודות עד שמושך ליבם לדברי תורה.

דוד המלך עסק בתיקון ישראל והשבתם בתשובה, ובלשון המדרש: "ומחזיר טעויותיהם של ישראל". כדי לעשות זאת, גילה דוד לישראל "רזים וסודות" בעת שהיה "יושב ודורש בסתרי תורה". באופן זה היה דוד "מושך ליבם" של ישראל "לדברי תורה".

המדרש דורש זאת מלשון דוד בפסוק. דוד מצהיר שלא הסתיר מהרבים את צדקת ד'. הוא מזכיר על שני דברים שלא נמנע מלספר בקהל: "לא כחַדְתִּי חֲסֶדְךָ וְאֶמְתָּךְ לְקֹהֵל רַב" — חסד ד' ואמת ד'. "אמת ד'" — הכוונה לתורה, כפי שאומרים חז"ל (ברכות ה, ב): "'אמת' — זו תורה", ו"חסד ד'" — הכוונה לתשובה, שכן, חסד ד' הוא המקור לאפשרות התשובה².

"צִדְקָתְךָ לֹא כִסִּיתִי בְתוֹף לְבִי, אֶמּוֹנְתְךָ וּתְשׁוּעָתְךָ אֶמְרֵתִי" — דוד המלך מכריז שלא כיסה את צדקת ד' בליבו, אלא גילה אותה ברבים: "לא כחַדְתִּי חֲסֶדְךָ וְאֶמְתָּךְ לְקֹהֵל רַב" — גילוי בפרהסייה של התשובה והתורה. על כן המדרש אומר שדוד החזיר את ישראל בתשובה וּמְשַׁכֵּם לְדַבְרֵי תוֹרָה.

ישנם זמנים שמשכיח אנשים לתורה ולתשובה יכולה להיות רק בדרך של גדלות. כאשר הרובד השטחי והפשוט כבר איננו מספק וממלא, עולה תביעה פנימית לדברים עמוקים ומהותיים יותר.

כשהנשמה הלאומית של ישראל בריאה — ישנה תביעה פנימית לגדלות ולעמקות, וישראל אינם מסתפקים עוד ברבדים השטחיים. הנשמה הלאומית של ישראל בריאה כאשר הגוף הלאומי של העם בריא, דהיינו: כשישראל חיים כעם ריבוני בארצם חיים מלאים — הן מבחינה חומרית והן מבחינה רוחנית.

כך היה המצב בימי דוד המלך, אשר ביסס את הממלכה הישראלית והביא להצלחות גדולות בכל התחומים. זו אפוא הסיבה שדוד נדרש בימיו לגלות לישראל "רזים וסודות" כדי למשוך "ליבם לדברי תורה" - ישראל בימיו לא היו מוכנים להסתפק בפחות מכך.

מבחינה זו דומה דורנו לדורו של דוד: גם בדורנו מצבו הלאומי של ישראל מתפתח ומשתכלל, ועל כן גם בימינו עולה הדרישה לעמקות וגדלות — "הָבּוּ גִדְלֵי לֵא-לֵהֲיִינוּ!" (דברים לב, ג). אי אפשר להסתפק עוד ברבדים הפשוטים, יש צורך בהעמקה!

אולם, הצורך לגלות סודות מלווה בשאלות קשות: עד כמה לגלות? מה נכון לגלות ברבים ומה נכון להשאיר מוסתר ומכוסה? זו אפוא

2. ראה בספרי "לזמן הזה", שער אלול, במאמר: "חסד התשובה".